

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Ε Ι Σ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΧΑΪΚΟΝ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ὅσα θὰ ἀναπτυχθοῦν ἐδῶ φέρουν τὸν χαρακτήρα τῆς πρώτης ἐρεῦνης, ἥτις βραδύτερον ἴσως τροποποιηθῆ εἰς τινὰ σημεῖα. Θὰ ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον ὑμῶν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐν Πύλῳ ἀνασκαφῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως, ἵνα δι' αὐτῶν καταλήξω εἰς τὰ εἰδικώτερα συμπεράσματα, ἅτινα ἀφοροῦν εἰς τὴν Κρήτην.

Ἡ μεγίστη σημασία τῆς Πυλιακῆς περιοχῆς ἐντὸς τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου δὲν ἦτο γνωστὴ μέχρι τοῦδε, οὔτε τὴν ὑπόπτειν τις. Εἰς τοὺς μύθους ἀναφέρονται μερικὰ πράγματα, περικλείοντα τὰς πικλαιότητας ἱστορικὰς ἀναμνήσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλ' αἱ ἀναμνήσεις αὗται δὲν προχωροῦν πέραν τοῦ 1300 π. Χ. περίπου, ἤτοι τρεῖς, τέσσαρας τὸ πολὺ γενεὰς πρὸ τῶν Τρωικῶν. Οἱ Ἕλληνες ἐνθυμοῦνται μερικὰ πράγματα ἀπὸ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μυκηναϊκοῦ καὶ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ μεγάλαι ὁμως στιγμαὶ τῶν πολιτισμῶν τούτων εἶχον ἤδη παρέλθει καὶ διὰ τοῦτο παρέμειναν ἀγνωστοὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ὡς ἀποδεικνύεται τώρα, ἡ Πυλιακὴ περιοχὴ εἶχε ζήσει ἐντατικῶς τὰς μεγάλας ἐκείνας ἡμέρας. Πᾶν ὃ τι περιέσωσεν ἡ μνήμη τῶν Ἑλλήνων συγκεντροῦται εἰς τὴν γενεὰν τῶν πελωρίων Ἀφαρειδῶν Ἴδα καὶ Λυγκέως καὶ κυρίως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Νέστορος. Ὁ γηραιὸς ὁμως ἦρως τοῦ Ὀμήρου κατέχει περιοχὴν τόσον συγκεχυμένην εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, ὥστε τοῦτο καὶ μόνον τὸ γεγονός ἀρκεῖ νὰ δεῖξῃ, ὅτι παλαιὰ καὶ ἀμαυρὰ στοιχεῖα ἀπαρτίζουν τὸ πρόβλημά μας. Πάντως ἡ ἐπικὴ παράδοσις, χωρὶς νὰ τὸ λέγῃ ρητῶς, ἀφήνει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὁ δεῦτερος εἰς δύναμιν καὶ κῦρος βασιλεὺς μετὰ τὸν Ἀγαμέμνονα ἦτο ὁ Νέστωρ τῆς Πύλου, ὅπως κατὰ ὠραῖον τρόπον ἔδειξεν ὁ Hampe¹.

Εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν συμβαίνει ἐν χαρακτηριστικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐτόνισεν ὁ πολὺς Μάρτιν Νίλσον καὶ τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν μεγάλην ἱστορικὴν ἀξίαν τῆς μυθολογικῆς παραδόσεως τῶν Ἑλλήνων. Δηλαδή: Ὅπου δῆποτε οἱ μῦθοι τοποθετοῦν ἐν σπουδαίον κέντρον ἢ ἐντοπίζουσιν ὠρισμένας μυθολογικὰς παραδόσεις, αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν πράγματι σπουδαίας ἀρχαιότητας. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὁμως τῆς Πύλου τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν μας ὑπερέβησαν τὰ προσδοκίας μας. Αἱ κοιναὶ Ἑλληνοαμερικανικαὶ ἀνα-

¹) R. Hampe, Nestor (Vermächtnis der antiken Kunst 1950) σ. 13.

σκαφαί ἐπανελήφθησαν τῷ 1951. Ὁ Blegen ἀνέσκαψε καὶ ἀνασκάπτει εἰσέτι τὸ ἀνάκτορον, τοῦ ὁποίου τὴν παρουσίαν εἶχεν ἐπισημάνει ἤδη τῷ 1939. Ἡ πελώρια ἐστία τοῦ ἀνακτόρου τούτου (διάμ. 4 μ.) ὑπερβαίνει κάθε ἄλλην γνωστήν. Τὸ «τζάκι» τοῦ μεγάλου ἐκείνου βασιλέως ἐμφανίζεται μεγαλύτερον καὶ τοῦ τῶν Μυκηθῶν. Ἡ παράδοσις ἀκόμη διὰ μίαν φορὰν ἔχει δίκαιον.

Σχεδὸν ἄθικτον ἀνεκαλύφθη τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἀνακτόρου. Αἱ χιλιάδες τῶν προσιτῶν τώρα πινακίδων ἐπιταχύνουν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Μυκηθναϊκῆς γραφῆς. Ἐξ αὐτῆς δὲ φωτίζεται ὄχι τόσον ἡ Πύλος, ὅσον ἡ Κνωσός. Ἐπὶ μίαν ἡδὴ γενεὰν ὁ Ἐβανς ὑπεστήριξε τὸν pancretismus. Οἱ Wace καὶ Blegen ἀντέτασσαν τὸ ex continente. Ἄλλ' οὔτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θὰ ἐτόλμων νὰ ὑποστηρίξουν, ὅτι ἤδη περὶ τὸ 1500 οἱ Ἀχαιοὶ εὐρίσκοντο εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ ὅτι ὀλίγον βραδύτερον ἢ γλώσσα των ἐγράφετο εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἀνακτόρου.

Ὁ Ἑλληνικὸς τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἔθεσεν ὡς σκοπὸν ἓν πρόβλημα θεωρητικῶς δύσκολον καὶ ἐξ ἴσου δύσκολον εἰς τὴν πρακτικὴν, τὴν ἀνασκαφικὴν δηλαδὴ πλευράν: Ἐπεζήτησε νὰ δοκιμάσῃ, μήπως ἦτο δυνατόν νὰ φωτισθῇ πῶς τὸ ζήτημα τῆς Πυλιακῆς τοπογραφίας. Ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἰθάκῆς τοῦ Ὀδυσσεὺς ἢ Πύλος τοῦ Νέστορος παρουσιάζονται σχεδὸν μυθικαὶ ὑποστάσεις. Οὐδ' οἱ πλέον μορφωμένοι μετὰ τῶν ἀρχαίων λογίων ἦσαν εἰς θέσιν νὰ εἴπουν τι συγκεκριμένον περὶ Πύλου. Τοσοῦτο μόνον ἦτο σαφές, ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ Νέστορος συνεδέετο σταθερῶς πρὸς τὸν ἀριθμὸν ἐννέα: Ἐννέα εἶναι αἱ πόλεις τοῦ Νέστορος, ἐννέα εἶναι αἱ ἔδραι, ἦτοι τὰ τμήματα, εἰς τὴν περίφημον θυσίαν ἐπὶ θινὴ θαλάσσης, ἐννέα ταῦροι θυσιάζονται εἰς ἕκαστον τμήμα. Ὄταν δὲ αἱ πινακίδες τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου ἤρχισαν νὰ ἀναγινώσκονται, ἐννέα πάλιν τμήματα ἢ ἐπαρχίαι ἢ πόλεις παρουσιάζονται σταθερῶς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς πόλεις τοῦ Νέστορος.

Ὁ Ἑλληνικὸς τομεὺς, ἵνα κατορθώσῃ νὰ δώσῃ συγκεκριμένην μορφήν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς τοπογραφίας, ἠναγκάσθη ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἡδὴ νὰ ἀλλάσῃ τοποθεσίαν ἐρεύνης, πολλάκις μάλιστα δις ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου καὶ ἐνίοτε εἰς μέρη στερούμενα καὶ τοῦ ποσίου ὕδατος. Ἐπρομηθεύθη σκηνὰς καὶ ὠργάνωσε καταλλήλως τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ἀνασκαφῆς. Μεγάλῃ εὐγνωμοσύνῃ ὀφείλεται εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐταιρείαν, ἢ ὁποία ἐβοήθησε καὶ προήγαγε τὴν προσπάθειαν ἡμῶν καὶ ἐξακολουθεῖ πράττουσα τοῦτο.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ἡμῶν εἶναι λίαν ἐνθαρρυντικά. Ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ Πυλιακὴ περιοχὴ εἶναι κέντρον σπουδαιότητος πρώτου Μυκηθναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οὐδενὸς ἄλλου κέντρον ὑπο-

λείπεται, ἐξαιρουμένων τῶν Μυκηνῶν, ἀκριβῶς ὅπως τὸ θέλει ἡ παράδοσις. Εἰς τινὰ μάλιστα σημεῖα ὑπερβαίνει τὰς Μυκήνας, ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς κατεχομένης καὶ πυκνῶς καταφυμένης περιοχῆς καὶ εἰς τὰς δεκάδας τῶν θολωτῶν τάφων, μικρῶν καὶ μεγάλων, οἵτινες ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς μείζονας βασιλεῖς καὶ τὰς μικρότερας βαρωνείας. Εὐρίσκονται διεσπασμένοι ἀνά τὴν χώραν κατὰ ζεύγη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐνέχη σημασίαν, ἣτις πρὸς τὸ παρὸν μᾶς διαφεύγει.

Ὅμοίως μοναδικὴ εἶναι ἡ μεγάλη νεκρόπολις θαλαμωτῶν τάφων παρὰ τὴν Χώραν Τριφυλίας εἰς θέσιν Βολιμῖδια. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκάδας τάφων, πάντοτε κυκλικῶν καὶ αἰχμηρῶς τερματιζομένων ἄνω, ὥστε θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν τὰ πρωτότυπα τῶν κτιστῶν θολωτῶν τάφων, τῶν ὁποίων ἡ καταγωγὴ τελευταίως συζητεῖται εὐρέως. Ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιομυκηναϊκὴν περίοδον (περὶ τὸ 1550 π. Χ.), ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦν ἐπὶ αἰῶνας. Διὰ τοῦτο, πλὴν τῆς κεραμεικῆς, ἣτις εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα, ὑπῆρξαν πτωχοὶ εἰς πολυτιμότερα κτερίσματα. Εἰς ἀντάλλαγμα ὅμως παρουσίασαν ἐντατικὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν, ἰδίως δὲ τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδον τῆς ἀρχαιοφιλίας καὶ τῆς ἀκμῆς τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦτο ἐνέχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ διὰ τοὺς σπουδαστὰς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοὺς φιλόλογους γενικῶς. Τῇ βοηθείᾳ ὀλίγων λέξεων, ἃς ἀφιερῶναι εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς τοποθεσίας ὁ Στράβων, κατέστη δυνατόν νὰ ταυτισθῇ αὕτη πρὸς τὴν Παλαίπυλον, ἣτις ἔκειτο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Αἰγαλέου.

Ἡ προσπάθεια, ὅπως ταυτισθοῦν μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἐννέα τοποθεσίας τῶν πινακίδων ἢ τὰς ἐννέα πόλεις τοῦ Νέστορος, ὠδήγησε τὴν ἔρευνάν μας περαιτέρω καὶ διαρκῶς πρὸς Νότον. Παρὰ τὸ χωρίον Ἴκλαινα ὑπάρχουν τὰ ἴχνη ἐκτεταμένου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἔχει δάπεδα, κονιάματα, ἀσαμίνθους καὶ Κυκλώπεια ἀναλήματα. Εἴχομεν νομίσει τότε, ὅτι δυνατόν νὰ εἶναι ἡ Πα-κι-για-να ἢ Πα-κι-για, ἥτοι πιθανῶς Σφαγία, τῶν πινακίδων. Τοῦτο φυσικὰ δὲν εἶναι βέβαιον, διότι ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄνομα παρέμεινε σταθερὸν εἰς τὴν νῆσον Σφακτηρίαν, ἣτις ἐλέγετο καὶ Σφαγία, τότε ἡ Πακιγιάνα, ἥτοι Σφαγιανή, δύναται νὰ ἀναζητηθῇ εἰς ὀλόκληρον τὴν εὐφορον περιοχὴν ἀπέναντι τῆς Σφακτηρίας, ἀπὸ Ἴκλαινης μέχρι Πύλας.

Περαιτέρω πρὸς τὴν παραλίαν ἠρεύνησεν ὁ Ἑλληνικὸς τομεὺς τὴν περιφέρειαν τῆς Τραγάνος, γνωστὴν ἤδη ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τῶν ἀεμνήστων Σκιᾶ καὶ Κουρουσιώτου. Ὑπὸ τὸ σημερινὸν χωρίον διατηροῦνται τὰ ἴχνη τοῦ συνοικισμοῦ, ὃ ὁποῖος ἦτο ἔδρα δυνατοῦ βασιλέως. Εἰς θέσιν Βορούλια ἀνεκαλύφθη ἀποθήκη πλήρης κεραμεικῆς ἐτοιμῆς

πρὸς ἐξαγωγήν. Ἡρευνήθη ἐκ νέου ὁ θολωτὸς τάφος 1, εἰς τὸν δρόμον τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν δύο θησαυροὶ χαλκίνων σκευῶν, καὶ ἀνεσκάφη ὁ θολωτὸς τάφος 2, τοῦ ὁποίου εἰς λάκκος εἶχε διαφύγει τοὺς συλήτας καὶ παρέσχεν ἐνδιαφέροντα ἀρχαῖα.

Ἐκεῖθεν ἡ ἔρευνα μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ Ρούτση παρὰ τὸ Μυρσινοχώριον. Καθ' εὐθείαν γραμμὴν ἡ θέσις ἀπέχει ὀλίγα χιλιόμετρα τοῦ ἀνακτόρου Ἐγκλιανοῦ, ἀλλ' ἡ χώρα διατέμνεται τόσον βαθέως καὶ ἀποτόμως ὑπὸ χαραδρῶν, ὥστε ἡ θέσις τοῦ Ρούτση ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον κόσμον. Δύο θολωτοὶ τάφοι ἀνεσκάφησαν ἐκεῖ, ὁ εἰς ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο ἀσύλητος καὶ παρέσχεν ἀξιόλογα ἔργα τέχνης.

Ὡς γνωστόν, ἡ κλασσικὴ παράδοσις τοποθετεῖ μὲν τὸν Νέστορα εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ἀλλὰ τὸν συνδέει πρὸς τὸ Κορυφάσιον, ἦτοι τὸ παράλιον πολίχμιον πρὸς Β. τῆς Σφακτηρίας, ὅπου ἐδεικνύετο καὶ τὸ σπήλαιον τοῦ Νηλέως. Ἐκεῖ, ὡς ἦτο φυσικόν, ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἀφιέρωσε μίαν περίοδον. Δὲν εὐρέθη οὔτε ἡ «οἰκία» οὔτε τὸ «μνήμα» τοῦ Νέστορος, τὰ ὁποῖα εἶδεν ὁ Πausanias ἐντὸς τῆς πόλεως. Ἀπὸ ὅσα περιγράφει μόνον τὸ σπήλαιον παραμένει εἰς τὴν θέσιν του. Εὐρέθη ὁμως εἰς θολωτὸς τάφος ὀλίγον ἔξω τῆς πόλεως, τὸν ὁποῖον μνημονεύει ὁ Πausanias ὡς τάφον τοῦ Θρασυμήδους, υἱοῦ τοῦ Νέστορος.

Παραλείπομεν μικρότερα κέντρα, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν ἐν σπουδαίον παλαιομυκηναϊκὸν φυσικὸν ὄχυρόν εἰς Κουκουνάραν, περὶ τὰ 10 χλμ. Ἀνατολικῶς τοῦ Κορυφασίου. Ἐδῶ ἔχομεν μίαν φυσικὴν ἀκρόπολιν μὲ καμπυλόγραμμα μέγαρον, περαιτέρω πρὸς ΝΔ. ὀλόκληρον συνοικισμὸν μὲ ὀρθογώνια διαμερίσματα φέροντα πίθους καὶ ἀσαμίθους, πρὸ παντὸς δὲ πολλὰ ζεύγη θολωτῶν τάφων μὲ σπουδαῖα εὐρήματα καὶ ταυτοχρόνως μὲ σπουδαῖα ἴχνη τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ ἔρευναι ἡμῶν εἶχον περιορισθῆ πρὸς Ν. τοῦ ἀνακτόρου, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μεσσηνίας καὶ πέριξ τοῦ Κορυφασίου, ἔνθα ἡ μεταγενεστέρη παράδοσις τοποθετεῖ τὸν Νέστορα καὶ τοὺς υἱοὺς του, ὡς ἤδη ἐλέχθη. Ὑπάρχουν ἀκόμη μερικὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα πρὸς ἔρευναν, ἐξικνούμενα μέχρι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Πηδάσου Νοτιώτερον. Ἐν τούτοις δι' ἐπιστημονικοὺς λόγους προκύπτοντες ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἔρευναν τῶν προβλημάτων, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἔρευναν καὶ πρὸς Βορρᾶν τοῦ ἀνακτόρου. Ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ἐλπίς, ἡ σκαπάνη νὰ ὀμλήσῃ σαφέστερον τῶν σκέψεων τοῦ γραφείου ὡς πρὸς τὰς ἐννέα περιοχὰς τῆς Πύλου, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς Πύλου.

Ὡς γνωστόν, τὸ ἀνάκτορον Ἐγκλιανοῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν σημερινὴν ἐπαρχίαν Τριφυλίας. Πέντε χιλιόμετρα Βορειότερον κεῖται ἡ Χώρα (Παλαίπυλος). Εἶτα ὑψοῦται, γραφικὸν ἀλλ' ἀπότομον, τὸ Αἰγά-

λεον ὄρος καὶ ὄπισθεν τούτου ἢ βουνοσειρὰ τοῦ Ψυχροῦ, εἰς τὸ Δυτικὸν τῆς ὁποίας ἄκρον κεῖται ἡ Κυπαρισσία. Ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ αὕτη καὶ ἡ περαιτέρω πρὸς Β. μέχρι τῆς Νέδας, εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐκαλεῖτο Μεσσηνία, ἐνῶ σήμερον θάγεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Τριφυλίας.

Ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε λίαν καρποφόρος. Περὶ τὰ 9 χλμ. πρὸς Ἀ. τῆς Κυπαρισσίας, εἰς θέσιν Ἑλληνικὴν, ἀνεκαλύφθη ὀλόκληρος ἐρειπιὼν παρὰ τὸ χωρίον Μουριατάδα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τείχη, προμαχῶνας καὶ ἀναλήμματα Κυκλωπέου κατασκευῆς. Ἐν μικρὸν ἀνάκτορον ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, μὲ κονιάματα ἔγχρωμα καὶ μὲ δάπεδα. Στερεῖται ὁμως ἐστίας, κίωνων καὶ τοιχογραφιῶν. Ἐν ἄλλο κτίσμα μετὰ τεσσάρων κίωνων, ἀλλ' ἄνευ ἐστίας, εἶναι ναὸς ἢ ἴσως πρόπυλον. Ὁ μικρὸς θολωτὸς τάφος τοῦ δυνάστου διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν, ὑπάρχει δὲ πλῆθος ἐρειπιῶν πρὸς ἀνασκαφὴν.

Ἠκολούθησεν ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἄλλου κέντρου, σπουδαιότερου καὶ ἀρχαιότερου, περὶ οὗ θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Σχεδὸν δύο γενεᾶς πρότερον ὁ Dörfeld εἶχεν ἀνακαλύψει περὶ τὰ 20 χλμ. Βορειότερον, εἰς τὸ Κακόβατον, δύο μεγάλους θολωτοὺς τάφους καὶ ἓνα μικρότερον. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι πλεόν ἢ ἀρκετὰ, διὰ νὰ ἐπιβάλουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Πυλιακοῦ προβλήματος καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἐννέα πόλεων περισσότερον πρὸς Βορρᾶν παρὰ πρὸς Νότον τοῦ ἀνακτόρου Ἐγγλιανοῦ.

Ὀλόκληρος ἡ ἀπέραντος ἀμμόδης παραλία, ὁ Πύλος ἡμαθίους τοῦ Ὀμήρου, ὅστις ἀπλοῦται ἀπὸ Ἡλείας καὶ Πισάτιδος μέχρι τοῦ κόλπου τοῦ Ναβαρίνου, ἔχει ἱστορίαν ἰδιότυπον καὶ χαρακτηριστικὴν. Περιλαμβάνει τοπωνύμια Θεσσαλικά, ἡρωικὰς μορφὰς τῆς αὐτῆς προελεύσεως, τέλος εἰδικῶς Θεσσαλικά τέρατα, τοὺς Κενταύρους, οἵτινες ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῆς Φολόης. Παρουσιάζει τέλος ἓν περιέργων φαινόμενον, ἧτοι πόλεις καὶ ἄλλα τοπωνύμια μεταναστεύοντα διαρκῶς πρὸς Νότον ὡς Πύλους, Ἐφύρας, Κυπαρισσίας. Ὀνόματά τινα, ὡς Ἰάρδανος καὶ Κυδωνία, πηδοῦν ὑπὲρ τὴν γέφυραν τῶν Κυθήρων – Ἀντικυθήρων καὶ ἐπανεμφανίζονται εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην. Μέγας ὄργασμός, μεγάλη κίνησις λαῶν πρέπει νὰ συνέβαινεν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὴν Δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δὲ εἶναι εὐκολώτερον νὰ τὸ συλλάβωμεν μὲ τὴν φαντασίαν μας, ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι εἰς ἀεικίνητος ναυτικὸς λαὸς κατῴκει τὴν περιοχὴν ἐκείνην.

Πράγματι, τὸ γεγονός τοῦτο κρύπτεται μέσα εἰς τὰς παλαιστάτας ἱστορικὰς ἀναμνήσεις τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Μινυαὶ ἦσαν ὁ κατ' ἐξοχὴν ναυτικὸς παράγων τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ δύο κέντρα τῆς δράσεώς των ἦσαν ἡ Ἰωλκός, ὅπου ὠργανώθη ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρα-

τεία καὶ ὁ Μίνυιος Ὀρχομενός, ὁ περίφημος διὰ τὰ πλοῦτη του καὶ κλείς τῆς ἀμφικτιονίας τῆς Καλαυρείας, ἣτις ἔχει Μυκηναϊκὴν καταγωγὴν. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἀκμαιότατα κέντρα τῶν Μινυῶν μᾶς ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν τὸ νῆμα τῆς παραδόσεως πρὸς τὴν Πυλιακὴν περιοχὴν. Ὁ Νηλεὺς ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἴωλκὸν καὶ ἡ Χλωρίς, ἡ σύζυγός του καὶ μήτηρ τοῦ Νέστορος, εἶναι βασιλόπαις τοῦ Ὀρχομενοῦ.

Ἦδη τὴν παράδοσιν αὐτὴν περὶ Μινυῶν ἐν Πύλῳ δυνάμεθα νὰ τὴν πιστώσωμεν καὶ ἀρχαιολογικῶς. Τὰ τεῖχη τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουριτάδας εἶναι ἐκτισμένα κατὰ τὸν Μινυακὸν ρυθμὸν τῆς Κωπαίδος, διὰ λίθων ὀρθογωνίων δηλαδὴ, τὸ δὲ ἀνάκτορον δεικνύει τὰς αὐτὰς συγγενείας πρὸς τὸ τῆς «Ἄρνης». Στερεῖται κίονων καὶ ἐστίας καὶ παρουσιάζει τὰ αὐτὰ δάπεδα ἐκ χαλίκων χονδρῶν μετὰ προσιμίξεως κοινάματος. Δὲν ἀποκλείεται, ἡ πόλις αὕτη νὰ εἶναι ἡ Ἀμφιγένεια τοῦ Νέστορος καὶ δὲν ἀποκλείεται τὸ ὄνομα νὰ σημαίνει ἀκριβῶς τὴν παροισίαν διαφόρων γενῶν εἰς τὸν πληθυσμὸν τοῦ τόπου.

Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς Πυλιακῆς περιοχῆς εἶναι ἐν τούτοις πολὺ παλαιότερα τῶν ἀναμνήσεων τούτων τοῦ μύθου. Οἱ βασιλικοὶ τάφοι τῆς Τραγάνας, Ρούτση, Κουκουνάρας, Κακοβάτου καὶ πρὸ παντὸς τῆς Περιστεριᾶς, περὶ ἧς θὰ ἀκούσωμεν κατωτέρω, ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν περὶ τὸ 1500 π. Χ., ἐκεῖ ὅπου δὲν φθάνει ἡ μνήμη τῆς Ἑλληνικῆς σάγας (saga). Θὰ προχωρήσωμεν λοιπὸν περαιτέρω ἐπὶ τῇ βᾶσει μόνων τῶν μνημείων, τὰ ὅποια ὅμως θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ καταλάβωμεν καλύτερον τὴν ἐλλιπῆ παραδόσιν. Ἡ παρούσα περιοχὴ ὄντως δύναται νὰ φωτίσῃ τὰ προβλήματα ἁμφοτέρων τῶν Ἑλληνικῶν μεγαλονήσων, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης.

Εἰς ἐργασίαν δημοσιευθεῖσαν προσφάτως ὑπεστήριξα², ὅτι τὸ Ἀρχαδικὸν ἰδίωμα τῆς Κύπρου ὀφείλεται εἰς μειανάστευσιν παραθαλασσιῶν Ἀρχάδων τῆς Τριφυλίας καὶ τῆς Νοτίου Ἠλείας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀμήρου ἤδη αἱ συνθῆκαι εἶχον ἀλλάξει καὶ οἱ Ἀρχάδες, περιορισθέντες εἰς τὸ κέντρον τοῦ δυσπροσίτου Πελοποννησιακοῦ ὑψιπέδου, εἶχον ἀποβῆ ἀμιγῆς μεσόγειος λαός. Δὲν εἶχον ἰδέαν πλέον τῆς θαλάσσης (οὐ σφι θαλάσσια ἔργα μεμῆλει) καὶ διὰ νὰ μετᾶσχουν τῆς Τρωικῆς στρατείας ἔλαβον πλοῖα παρὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος³. Φαίνεται νὰ ἦσαν παροικιώδεις διὰ τὴν ἀγνοίαν των ταύτην, ἀφοῦ καὶ εἰς τὴν Ὀδύσειαν παριστάνονται μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνουν τὴν κώπην ἀπὸ τοῦ πτύου⁴. Ὁρθῶς παρατηρήθη διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἀποικισμὸς τῆς

²) Ἀλασία - Ἀλασσης, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 36, 1961, σ. 5 - 15.

³) Ἰλ. Β. 612 ἐξ.

⁴) Ὀδ. Ψ 268 ἐξ.

Κύπρου ὑπὸ τῶν Ἀρκαδικῶν Ἀχαιῶν πρέπει νὰ συνέβη εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Ὀμήρου, ὅτε οἱ Ἀρκάδες ἦσαν ἀκόμη καὶ παραθαλάσσιος λαός. Οἱ Thumb – Scherer⁵ τοποθετοῦν τὸν ἀποικισμὸν περὶ τὸ 1000, ἀλλὰ τὰς πρώτας ἀρχάς του «ἤδη πιθανῶς κατὰ τὸν 14ον π. Χ. αἰῶνα». Ὅντως δέ, μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς ἐσχάτης ἀρχαιότητος, οἱ Ἀρκάδες ἐνεθυμοῦντο καὶ ἤξιουν, ὅτι ἀνήκον εἰς αὐτοὺς ἢ Νοτία Ἥλις μετὰ τῆς Πισάτιδος καὶ τὰ περὶ τὸ Σαμικὸν καὶ τὸν Λέπρεον παράλια τῆς Τριφυλίας. Ὁ Νέστωρ τῆς Ἰλιάδος, τοῦ ὁποῖου περιοχὴ εἶναι περίπου τὰ αὐτὰ μέρη, πέριξ τοῦ Ἀλφειοῦ, διηγεῖται περὶ τῶν ἀγῶνων του καὶ πρὸς τοὺς Ἀρκάδας, ἀκόμη καὶ πέριξ τῆς Φειᾶς, παρὰ τὸ σημερινὸν Κατάκωλον. Τὸ γεγονὸς δημιουργεῖ δυσκολίας ἤδη εἰς τὸν Στράβωνα, (Η 348 ἔνθα προτιμᾷ Χάας ἀντὶ Φειᾶς), ἐν τούτοις δὲν παύει νὰ εἶναι γεγονὸς μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω περιοχὴν εὐρίσκετο μία πόλις, πιθανῶς ὅμως καὶ ὀλόκληρος ἐπαρχία, ἡ ὁποία εἰς τὴν Ἰλιάδα ὀνομάζεται Ἀλήσιον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. οἱ κάτοικοι, καλούμενοι Ἀλασσηῆς, προσφέρουν ἀφιερῶματα εἰς τὴν γειτονικὴν Ὀλυμπίαν. Εἶναι ἀφ' ἐτέρου χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ Κύπρος, τέως καλουμένη Ἀσί εἰς τὰ Αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἐμφανίζεται αἰφνιδίως μὲ τὸ ὄνομα Ἀλασία περὶ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, τοῦτο δ' ἀντιστοιχεῖ καὶ πρὸς τὰ παλαιότερα Μυκηναϊκὰ εὐρήματα ἐπὶ τῆς νήσου. Φαίνεται ἐπομένως προφανὲς ὅτι οἱ ἄποικοι, οἱ ὁποῖοι μετέφερον καὶ τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος των εἰς Κύπρον, ὠρμήθησαν ἐκ τῆς Τριφυλιακῆς παραλίας. Μία ἄλλη πόλις τοῦ Νέστορος, τὸ Αἶπυ, ἐμφανίζεται καὶ ἐν Κύπρῳ ὡς παλαιότερον ὄνομα τῶν Σόλων. Ὁ Μεσσηνιακὸς Ἀχαιῶν Λιμὴν ἐμφανίζεται ὡς Ἀχαιῶν Ἀκτὴ καὶ τέλος ἴσως καὶ ἡ Ἀμαθοῦς τῆς Κύπρου δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἀπὸ τὸν Πύλον ἡμαθόεντα.

Ἐλθῶμεν τώρα καὶ εἰς τὴν Κρήτην. Ὅτι τῆς καταλήψεως τῆς μεγαλονήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων προηγῆθη Ἀχαιῶν κῆμα, ἔχει λεχθῆ πρὸ πολλοῦ. Ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Fick λόγω Ἀχαιῶν τοπωνυμίων ἐν Κρήτῃ, ὑπὸ τοῦ Thumb καὶ ἄλλων λόγω ἰχνῶν Ἀχαιῶν διαλέκτου, ὑπὸ πολλῶν δὲ ἄλλων λογίων ἕνεκα διαφόρων ἀρχαιολογικῶν δεδομένων ἐπὶ τῆς νήσου⁶. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ τονίσω, ὅτι κατὰ τοὺς γλωσσολόγους εἰς τὸ Δωρικὸν ἰδίωμα τῆς Κρήτης τὰ ἀπαντωντα

⁵) Griech. Dialekte² II (1959) σ. 146.

⁶) A. Fick, Hattien und Danubier in Griechenland σ. 9 ἔξ. — A. Thumb, Hdb. d. Griech. Dialekte 124 - 25. — M. Nilsson, Opuscula Selecta III (1960) 479 ἔξ.

λείψανα εἶναι τῆς λεγομένης Ἀρκαδοκυπριακῆς ἢ Παλαιοαρχαϊκῆς διαλέκτου καὶ ὅτι ἀπαντοῦν ἰδιαίτερος ἀφθονα εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς νήσου, τὴν Κνωσὸν δηλαδὴ μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς Μεσαρᾶς⁷.

Τὸ νὰ ὑποθέσωμεν, κατὰ ταῦτα, μετανάστευσιν εἰς τὴν Κρήτην ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ὅστις ἔφθασε καὶ μέχρι Κύπρου, ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῶν συμπερασμάτων τῆς γλωσσολογικῆς ἐρεύνης. Καθίσταται ὅμως πολὺ φανερώτερον τὸ πρᾶγμα, ἂν στηριχθῇ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων. Εἰς τοῦτο ἐβοήθησαν καὶ πάλιν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῶν ὁποίων θὰ δώσωμεν βραχυτάτην ἔκθεσιν :

Ἐλάχιστον Βορειότερον τῆς « Ἀμφιγενείας » ῥεεῖ ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. ὁ Κυπαρισσῆς, σήμερον Ἀρκαδιανὸς ποταμὸς. Διαρρέει τὸν Μεσσηνιακὸν ἀλῶνα, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν μόνην ὁμαλὴν πρόσβασιν πρὸς τὴν εὐφωρωτάτην Μεσσηνιακὴν πεδιάδα, τὴν Μακαριάν των Ἀρχαίων. Κατὰ τὴν κλειδα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ἀλῶνα, ἐπὶ ὠραίου λόφου δὲν παραρρεῖ ὁ Κυπαρισσῆς, ἀνεκαλύφθη τὸ σπουδαιότατον μέχρι τοῦδε Παλαιομυκηναϊκὸν κέντρον τῆς Πυλιακῆς περιοχῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ εὐρίσκειται εἰσέτι εἰς τὴν ἀρχήν. Ὀλόκληρος ὁ λόφος, καλούμενος Περιστεριά, καλύπτεται ὑπὸ οἰκοδομημάτων ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τρίτης Μυκηναϊκῆς περιόδου. Προέχει μετὰ πάντων τῶν κτισμάτων πελώριον καμπύλον τμήμα στερεῶς ἐκτισμένον μὲ διάμετρον 30 περίπου μέτρων καὶ τοίχους πάχους 2 μέτρων. Ἡ φύσις του δὲν ἐξηκριβώθη ἀκόμη. Πιθανῶς πρόκειται περὶ κυκλικοῦ τινος περιβόλου ἀγνώστου μέχρι τοῦδε προορισμοῦ. Δύο πελώριοι θολωτοὶ τάφοι ἀνεκαλύφθησαν, ὧν ὁ πρῶτος εἶναι εἰς τῶν μεγίστων τῆς Ἑλλάδος, ἰσάξιος σχεδὸν ἀδελφὸς τῶν ἐν Μυκῆναις καὶ τοῦ ἐν Ὀρχομενῷ θησαυροῦ τοῦ Μινύου.

Ἡ διάμετρος τῆς θόλου τοῦ τάφου τούτου εἶναι 12,10 μ. Τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας εἰς τὴν πρόσοψιν μετρεῖ 5,20 μ. ὕψους, ἡ δὲ πρόσοψις σύγκειται ἐκ πελεκητῶν πύρων λίθων. Ὑψηλὰ εἰς τὴν ἀρ. παραστάδα δύο σημεῖα εἶναι ἐγκεχαραγμένα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸ σύστημα Α τῆς Κνωσοῦ, ἀπαντῶντα κυρίως ὡς λατομικὰ σημεῖα. Ἡ σπουδαιότης τοῦ τάφου εἶναι ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων μεγάλη, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶμεν εἰς ὅ τι ἀφορᾷ εἰς τὴν Κρήτην : Ἔχομεν διὰ πρώτην φοράν μίαν ἀπόδειξιν σαφῆ, ὅτι στενὴ ἐπαφὴ ὑπάρχει ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος μετὰ τὴν Πύλον καὶ Κνωσοῦ. Εἶχον μεταβῆ Πύλιοι βασιλεῖς ὡς φίλοι καὶ ἐπισκέπται εἰς Κνωσόν; Εἶχον ἔλθει ἐκεῖθεν Κρήτες ἀρχιτέκτονες ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους εἰς τὸν Πύλον; Ἡ συνέβησαν τὰ πράγματα ὑπὸ μορφήν ἐχθρότητος καὶ κατακτῆσεως; Ἔχουν σημασίαν

⁷) Thumb ἔ. ἀ. — Nilsson ἔ. ἀ. 479.

καὶ τίνα ἀκριβῶς τὰ δύο σημεῖα τοῦ τάφου Περιστεριᾶς ; Πρὸς τὰ παρὸν ταῦτα εἶναι ἐρωτήματα ἄνευ ἀπαντήσεως.

Βεβαίως ἡ πλάστιγξ κλίνει πρὸς τὴν ἄποψιν τῆς Ἀχαιϊκῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν Κρήτην, ἀλλ' ἂν ἕξη τώρα ὁ Ἔβανς ἤθελε θεωρήσει τὸν τάφον Περιστεριᾶς ἀπόδειξιν τῶν ἰδεῶν του περὶ τοῦ ἀντιθέτου. Περί τῆς παρουσίας τῶν πρῶτων Ἀχαιῶν εἰς τὴν Κρήτην ἐγράφησαν κατὰ καιροὺς πολλά⁸. Εἰς ἓν τουλάχιστον ζήτημα, τὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρῶτων θολωτῶν τάφων ἐπὶ τῆς νήσου συνέρρευσε σήμερον νεώτερον ὕλικόν. Ὁ Νίλσον ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ φρονῇ, ὅτι ὁ θολωτὸς τάφος Κεφάλας ἀνήκει εἰς Ἀχαιῶν βασιλέα τῆς Κνωσοῦ⁹. Ἐκτοτε ἐνεφανίσθησαν ὁ λεγόμενος θολωτὸς τάφος Γυψάδων (ὃν γνωρίζει ὁ Νίλσον) καὶ ὁ τοῦ Καμηλάρι, θεωρούμενοι ἀμφοτέροι ΜΜ ἐποχῆς. Πρέλπει νὰ περιμένωμεν τὰς λεπτομερεῖς δημοσιεύσεις. Δυνάμεθα ὁμως νὰ τονίσωμεν τὸ γεγονὸς τῆς ἐξαπλώσεως τῶν μεταγενεστέρων μικρῶν θολωτῶν τάφων εἰς τὴν Κρήτην, οἵτινες διατηροῦνται μέχρι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Ἀρκάδες - Φρατί): Πιθανῶς προέρχονται ἐκ τῆς Πυλιακῆς περιοχῆς, διότι οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπαντοῦν ἀφθονώτεροι. Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ δευτέρου τοιοῦτου τάφου εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην καθίσταται πιθανωτέρα ἡ διάδοσις των ἀπὸ Πύλου εἰς Κρήτην γενικῶς. Τινὲς ἐκ τῶν τάφων τούτων κακῶς χαρακτηρίζονται θολωτοί, διότι εἶναι κυκλικὸι περίβολοι μετὰ μιμήσεως θύρας, καλυπτόμενοι ὑπὸ πλακῶν εἴτε καὶ ἀτελεστάτης θόλου καὶ προστατευόμενοι ὑπὸ ἐλαφροῦ τύμβου. Ἡ Πυλιακὴ περιοχὴ, ἰδίᾳ ἡ Κουκουνάρα, παρέσχε τοιοῦτους τάφους ἀνήκοντας πάντοτε εἰς τὴν ἐσχάτην Μυκηναϊκὴν ἢ καὶ τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν¹⁰.

Εἶδομεν, ὅτι ἡ Ἀρκαδικὴ διάλεκτος ἐν Κύπρῳ δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀνόματος Ἀλασία μέχρι καὶ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 15ου αἰῶνος. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παρουσία τῶν αὐτῶν Ἀρκαδικῶν Ἀχαιῶν καὶ εἰς τὴν Κρήτην θεωρεῖται ἀναμφισβήτητος, μὲ τὸν Ἀνακτορικὸν ρυθμὸν εἰς τὴν τέχνην, μὲ πλουσίους τάφους πολεμιστῶν πέριξ τῆς Κνωσοῦ (καὶ μόνης ταύ-

⁸) Ὅρα σύνοψιν τῶν διαφορῶν τεκμηρίων παρὰ Nilsson, *Opuscula* III 482 κ. ἐξ.

⁹) *Opuscula* ἔ. ἀ. καὶ *Postscriptum*, σ. 487 - 88.

¹⁰) Τοιοῦτοι τάφοι ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀλλαχοῦ καὶ κυρίως εἰς Κουκουνάραν Πυλίας. Εἶναι παραβλητέοι πρὸς τοὺς Ὑστερωτέρους Μινωικοὺς, Γεωμετρικοὺς καὶ Ἀρχαικοὺς τάφους τῆς Κρήτης, ὧν κατάλογον δίδει ὁ Pendlebury, *Archaeology in Crete* 242 - 3. Πβ Nilsson, *Opuscula* II 481 - 2 καὶ Levi, *Arcades* (*Annuario Atene* X - XII 1931, σ. 207, 303, 304, 313).

της) καὶ μὲ τὴν Ἀγαιῶν γλῶσσαν γραφομένην ἤδη εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἀνακτόρου.

Ἀπὸ τοῦδε ἀρχίζει νὰ ὁμιλῇ καὶ ἡ παράδοσις, ἔστω διεσπασμένη καὶ ἐλλιπής. Δικαιοῦμεθα ἤδη νὰ ἀποβλέψωμεν πρὸς αὐτὴν μετὰ ὀλιγωτέρας δυσπιστίας. Περί τῶν τοπωνυμίων ἐπραγματεύθη πρὸ πολλοῦ ὁ Fick. Ὁ Ἰάριδανος καὶ ἡ Κυδωνία τῆς Λυτικῆς Κρήτης μαρτυροῦνται καὶ εἰς τὴν Πυλιακὴν περιοχὴν. Εἰς τὴν Κεντρικὴν Κρήτην προέχει τὸ σπουδαῖον ὄνομα τῆς Γόρτυνος, ὅπερ εἶναι καὶ Ἀρκαδικὸν καὶ κατὰ τινὰς μαρτυρίας καὶ Μινυακόν, ἃν καὶ κακῶς ἀναμειγνύονται εἰς αὐτὰς μακρυναὶ Πελασγικαὶ νῆσοι¹¹. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν τῆς Κρήτης ὑπάρχουν καὶ ἄλλα Ἀγαιῶν τοπωνύμια, ἅτινα ἀπαριθμεῖ ὁ Fick. Δυνάμεθα ἴσως νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν μικρὰν πόλιν, ἣτις εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀναφέρεται ὡς Λασαία (XXVIII, 8). Ἀναφέρεται ὁμως καὶ ὑπὸ τὸν τύπον Ἄλασα, ἐπομένως συγγενεῦει πρὸς τὸν Ἀρκαδικὸν Ἀλασία (Αἰγυπτιαστὶ α-ρα-σα). Ἡ Κρητικὴ πόλις Ἀρκαδὲς εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, ἀλλὰ μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν εὐρέθησαν ἐκεῖ λείψανα Μινωικῆς ἐποχῆς.

Τὸ σπουδαιότατον ἴσως σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀρκαδοτριφυλιακῆς περιοχῆς εἶναι οἱ κοινοὶ μῦθοι περὶ τὸν νήπιον Δία. ἔχομεν δύο τοιαύτας περιπτώσεις. Ἡ πρώτη εἶναι οὐδεὶς μικρότερος τόπος ἀπὸ τὴν περιφημοτέραν γωνίαν τῆς Πελοποννησιακῆς γῆς, τὴν Ὀλυμπίαν. Ἀπὸ τὸ ἐν μέρος, μὲ παλαιότατον μάρτυρα τὸν Πίνδαρον, τοὺς ἀγῶνας ἐθέσπισεν ἐκεῖ ὁ Ἡρακλῆς τῆς Ἀλκμήνης. Εἶναι ἡ Δωρικὴ ἐκδοχὴ διὰ τὸ γόητρον τῆς Σπάρτης. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμως πολλοὶ συγγραφεῖς ἀκολουθοῦν ἄλλην παράδοσιν. Ὁ Ἡρακλῆς ἐνταῦθα εἶναι Κρῆς, εἰς τῶν Δακτύλων τῆς Ἰδῆς. Εἶναι δὲ ὄντως ἡ Κρήτη ὁ μόνος τόπος ἐν Εὐρώπῃ, ἐνθα τὰ ἀγωνίσματα, ὡς θὰ τὰ συναντήσωμεν πολὺ βραδύτερον εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, πιστοῦνται δι' ἔργων τῆς τέχνης ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου π. Χ. αἰῶνος. Εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἀγῶνων τῆς Ὀλυμπίας ὑπάρχει ὀλόκληρος διαδοχὴ Μυκηναϊκῶν ἡρώων (Κλύμενος, Ἐνδυμίων, Πέλοψ, Ἀμυθῶων, Νηλεὺς κλπ.). Ὁ Πανυσανίας μᾶς βεβαίωσι, ὅτι ἡ Ὀλυμπία εἶχεν ἴδιον μῦθον περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Διός, ἡ δὲ Πέα ἐκάλεσεν ἐκ Κρήτης τοὺς Ἰδαίους Δακτύλους ἢ Κορυήτας, πέντε ἐν ὅλῳ. Ἰδαῖον ἄντρον ἐδεικνύετο καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Βραδύτερον ἦλθεν ἐκ Κρήτης καὶ νέα προσωπικότης, Κλύμενος ὁ Κάριδος. Ὁ Curtius ἐπίστευσεν, ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρξε συνοικισμὸς Κρητῶν εἰς τὴν παναρχαίαν Ὀλυμπίαν. Πάντως, ἂν ἔπρεπε νὰ εὐρεθῶν προπονηταί, ἵνα διδάξουν τὴν τέχνην εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, δὲν θὰ ἦτο

¹¹) Ὁρα Bürchner, REnz. VII, 2 (ἄρθρ. Gortyn) σ. 1667.

ἴσως δυνατὸν νὰ εὐρεθοῦν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς πυγμαχοὺς καὶ τοὺς παγκρατιαστὰς τῆς Κρήτης, ὡς εἰκονίζονται ἐπὶ τοῦ ρυτοῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος¹².

Ἔτι σπουδαιότερον εἶναι τὸ δεύτερον σημεῖον ἐπαφῆς, ἧτοι ὁ μῦθος τοῦ νηπίου Διὸς ἐπὶ τοῦ Λυκαίου τῆς Ἀρκαδίας. Ὁ Cook¹³ χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει, ὅτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη ἐπὶ ὄρους, «ἀλλ' ἐξ ὄλων τῶν μὴ Κρητικῶν περιοχῶν ἡ Ἀρκαδία εἶχε θεμελιώσει τὰς ἰσχυροτέρας ἀξιώσεις, ὅπως θεωρηθῆ κοιτὶς τοῦ Διός».

Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τοῦ Πausανίου, καθ' ἃς ὁ Λούσιος ποταμὸς ὠνομάσθη ἐπὶ λουτροῖς τοῦ Διὸς τεχθέντος (8, 28, 2). Εἰς τὸ ὄρος Θαυμάσιον κατέφυγεν ἡ ἐπίτοκος Ρέα (8, 36, 2). Ἐκεῖ ὁ Κρόνος ἐξηπατήθη καὶ κατέπε τὸν λίθον, ἐνῶ ἡ Ρέα ἔτεκε τὸν Δία εἰς τὸ Λύκαιον (8, 36, 3). Ἐκεῖ ἀνετράφη ὁ Ζεὺς (8, 38, 2) καὶ αἱ τρεῖς τροφοὶ του Νύμφαι ἐλέγοντο Θεισά, Νέδα καὶ Ἄγνώ (8, 38, 3).

Ἐναντι τούτων τῶν σαφῶν μαρτυριῶν τῆς Ἀρκαδικῆς παραδόσεως παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς τὴν Κρήτην παρακάμπτεται ἢ ἄκρως ἀσαφῶς καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων πηγῶν ἀναφέρεται ἡ γέννησις τοῦ Διός. Ἡ παλαιοτάτη ἡμῶν μαρτυρία, ὁ Ἡσίοδος, ἀφήνει βεβαίως νὰ ἐννοηθῆ, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη εἰς τὴν Κρήτην, διότι ἡ ἐπίτοκος Ρέα πέμπεται εἰς Λύκτον, ἀλλὰ παραμένει παραδόξως ἀσαφῆς ἡ διήγησις ἐν τέλει, βεβαιουμένου μόνον ὅτι τὸ νήπιον κομίζεται ὑπὸ τῆς Γαίης «πρῶτην ἐς Λύκτον» καὶ κρύπτεται εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Αἰγαίου ὄρους. Λησμονεῖται ἀμέσως, ποῦ ἐκομίσθη ὁ Ζεὺς εἰς δευτέραν διαμονὴν καὶ γίνεται λόγος περὶ τῆς ταχείας ἀνδρώσεώς του (Θεογ. 477 - 493). Ὁ Καλλίμαχος ἀποκαθιστᾷ τὰ πράγματα συμβιβαστικῶς, κατὰ τὸ σύστημα τῆς λογίας ἐποχῆς του : Ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη μὲν ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἀλλὰ νύμφη Ἀρκαδικὴ τὸν μεταφέρει εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ ὀμφαλὸς του ἀποπίπτει παρὰ τὰς Θενάς, πλησίον τῆς Κνωσοῦ, ἐκεῖθεν ὀνομάζουσιν Ὀμφάλιον τὸ πεδίον οἱ Κύδωνες.

Εἶχον τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνεύρω ὁ ἴδιος τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς εἰς τὸν Ἄμνισόν καὶ διὰ πρώτην φορὰν νὰ διαπιστώσω ἐξ εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, ὅτι πράγματι ἐλατρεύετο ἐκεῖ ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Θενάτας. Παραπλεύρως, ἐντὸς τῆς κοιλάδος, δύναται τις εὐκόλως νὰ ταυτίσῃ τὸ Ὀμφάλιον πεδίον. Ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἐμμεφόμην ἐν τούτοις ἐπιπολαί-

¹²) Πaus. 5, 7, 4 ἐξ. καὶ Frazer, Paus. III 483. Πβ. τὸ ἄρθ. Olympia, REnz. 18,2, σ. 2520 ἐξ.

¹³) Zeus I, 154.

τητα εἰς τὸν Καλλίμαχον, διότι ἀπροσδοκῆτως καὶ ἀκατανοήτως ἀνεμείγνυε τοὺς Κύδωνας εἰς τὸν μῦθον. Μόνον τώρα ἀρχίζω νὰ βλέπω, ὅτι ἡ ἐπιπολαιότης καὶ ἡ ἄγνοια ἦσαν ἰδικὰ μου. Ὁ Καλλίμαχος εἶχεν ἴπ' ὄψει του τὴν μετανάστευσιν τοῦ μύθου μαζὶ μὲ τοὺς Ἀρχαδικούς Ἀχαιοὺς εἰς τὴν Κρήτην καὶ οἱ Κύδωνες, τοὺς ὁποίους μαρτύρεται, εἶναι στοιχεῖον τοῦ Ἀρχαδικοῦ μύθου. Ἐπὶ πλέον, εὔρον εἰς τὸν Ἀμνισὸν δύο ἀετοὺς παρῖνους, φυσικοῦ μεγέθους καὶ ἐποχῆς ἀρχαϊκῆς, ἴσταμένους ἐπὶ ἐπιγράνων. Ὁ Πανσανίας ἀναφέρει δύο ὁμοίους ἀετοὺς ἐπὶ τοῦ Λυκαίου. Ἡ συγγένεια μετὰ τῶν δύο περιοχῶν εἶναι ἀπαραγνώριστος¹⁴. Ἦδη ὁ Kirsten εἶχεν ὑποθέσει, ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Λιδὸς μετεφέρθη εἰς Κρήτην δι' Ἀρχαδικῶν Ἀχαιῶν ἀποίκων¹⁵.

Δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν περισσότερον: Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης, τῆς «νήσου τοῦ Διδός», δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὸν μῦθον τοῦ Διδός. Ὡς γνωστόν, ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 3ης χιλιετηρίδος ἀπαντᾷ εἰς κείμενον τοῦ Σαργῶν (τῆς Ἀσσοῦρ;) μία χώρα Καπταρά, κειμένη «πέραν τῆς ἀνωτέρας θαλάσσης». Παρατηρήθη ὅμως ἤδη, ὅτι ἡ φράσις αὕτη νοεῖ τὴν Μεσόγειον γενικῶς, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται γλωσσικῶς νὰ θεωρηθῆ τὸ Καπταρά ὡς ταυτιζόμενον πρὸς τὴν Κρήτην.

Τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἰσχύουν καὶ περὶ τοῦ Κάφτορ τῆς Βίβλου καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς ὀνομασίας Κεφτί, ἣτις ἀποδίδεται εἰς λαοὺς Συριακῆς πιθανῶς προελεύσεως. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι τὸ τρίγλωσσον ψήφισμα τῆς Κανώπου (238 π. Χ.) μεταφράζει τὴν λέξιν Καφτὸ Ἑλληνιστὶ διὰ τοῦ Φοινίκης¹⁶.

Κατὰ ταῦτα δὲν γνωρίζομεν πῶς ἐλέγετο ἡ Κρήτη εἰς τὴν Προαχαικὴν ἐποχὴν οὔτε πότε ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο. Βασίμως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς τοὺς πρῶτους Ἀχαιοὺς ἀποίκους τῆς Ἀρχαδοτριφυλιακῆς οἰκογενείας, διὰ τὸν ἀπλουστάτον λόγον, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὴν πατρίδα των ἦτο πολὺ κοινόν: Κρήσιον ὄρος ὑπῆρχε πλησίον τῆς Τεγέας¹⁷. Ἔτι σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι εἰς τὸν Ἀρχαδικὸν μῦθον τῆς γεννήσεως τοῦ Διδὸς τὸ Λύκαιον ἀναφέρεται ὡς Ἱερά κορυφή, ἡ δὲ παρακειμένη χώρα ὡς Κρητέα. Ἐλεγον δὲ οἱ Ἀρχάδες, ὅτι ταύτην τὴν Κρητέαν νοεῖ ὁ μῦθος τῆς ἀνδροσεως τοῦ Διδός, οὐχὶ τὴν νῆσον τῆς Κρήτης¹⁸. Ὅτι δὲν πρόκειται

¹⁴) Μαρινάτου, Κρητ. Χρονικά 7, 265 - 66 καὶ πίν. Β - Γ.

¹⁵) Antike XIV, 295.

¹⁶) Brandenstein, REnz. Suppl. VI 200 - 206.

¹⁷) Πανσ. 8, 44, 7.

¹⁸) Πανσ. 8, 38, 2.

περὶ αἰτιολογικοῦ μύθου, ἀποδεικνύει τρίτη περίπτωσις, ἐπιγραφικῇ αὐτῇ: Εἰς τὰ σύνορα Φιγαλείας καὶ Τριφυλίας ἀναφέρεται Κρήσιος κολωνός¹⁹. Δύναται τέλος νὰ προστεθῇ καὶ τέταρτον παράδειγμα, ἴσως τὸ σπουδαιότατον πάντων, διότι προέρχεται ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς: Αἱ πινακίδες τοῦ ἀνακτόρου Ἐγκλιανοῦ ἀναφέρουν ἓνα κε-ρε-σι-γιω (ke-re-si-jo). Προτοῦ μεταφρασθῆ ὡς Κρήσιος ἐκ Κρήτης (ὁ Palmer ἐνώνει τὴν λέξιν πρὸς τὴν ἐπομένην καὶ μεταγλωττίζει κρη-σιω-εργῆς) πρέπει νὰ δώσωμεν προτεραιότητα εἰς τὰς Κρητέας καὶ τὰ Κρήσια τῆς ἐντοπίας περιοχῆς. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν σοβαρὰς ἐνδείξεις, ὅτι τὸ ὄνομα Κρήτη ἀνήκει εἰς τὴν Ἀχαιϊκὴν διάλεκτον τῶν Ἀρχαίων. Ὡς συνέβη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Κύπρου, οἱ ἄποικοι μετέφερον τὸ ὄνομα εἰς τὴν νέαν τῶν πατρίδα, δοθὲν πιθανῶς κατὰ πρῶτον εἰς τὴν μικρὰν περιοχὴν, ἐνθα μετεφυτεύθη ἡ λατρεία τοῦ ἀριγεννήτου Διός. Βραδύτερον ὁ νήπιος θεὸς ἐλατρεῦετο εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη καὶ σπήλαια τῆς νήσου. Οὕτως ἐξηπλώθη καὶ τὸ ὄνομα καὶ θὰ εἶχομεν ἀρχικῶς πολλὰς Κρητέας ἐπὶ τῆς νήσου, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὴν Ἀρχαδίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐρμηνεύεται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸν Ὅμηρον ἀναφέρεται καὶ πληθυντικῶς τὸ ὄνομα τῆς νήσου: Ἐκ Κρητῶν εὐρεΐων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ τὸ «κοινὸν τῶν Κρηταίων».

Ἀνεφέραμεν τὰ κυριώτερα γεγονότα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πρώτης ἐπαφῆς μεταξὺ τοῦ Μινωικοῦ καὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου πρὸς ἀπαρτισμὸν ἑνὸς νέου καθεστῶτος. Θὰ ἠδύναντο νὰ προσκομισθοῦν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις. Εἶναι πάρα πολλάι, διὰ νὰ θεωρηθοῦν τυχαῖαι. Σύμπτωσις δὲν δύναται νὰ εἶναι, εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ τεθοῦν τὰ πράγματα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς ἀλάνθαστον ἱστορικὴν τροχίαν. Τὸ φυσικώτερον καὶ συμφωνότερον πρὸς δσα γνωρίζομεν, εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν κίνησιν ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Θὰ ἦτο ὅμως δυνατόν, τουλάχιστον ἐν μέρει, καὶ τὸ ἀντίθετον. Λόγιος κατ' ἐξοχὴν ἀντικειμενικός, μέχρις ἐλαττώματος θὰ ἔλεγέ τις ἀποφυγῶν καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του τὰς ὑποθέσεις, εἶναι ὁ σεβάσμιος γέρον τῆς Λούνδης, ὁ πολὺς Μάρτιν Νίλσον. Ἐν τούτοις διετύπωσε τελευταίως τὴν ὑπόθεσιν ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν, δηλαδή ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Κνωσοῦ, ἐκδιωχθέντες ἐκεῖθεν, ἐγκατεστάθησαν εἰς Πύλον. Ἐκτισαν τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἐγκλιανοῦ καὶ ἐκεῖθεν ὁ Ἀχαιὸς Μίνως ὠρμήθη πρὸς τὴν Σικελίαν. Ἐντεῦθεν

¹⁹⁾ I. G. V, 1 ἀρ. 1430. Πβ. N. Valmin, Études topographiques sur la Messinie ancienne 124 - 25. (Lund 1930, Diss.).

αἱ ὑπερβολικαὶ ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίαι μεταξὺ Κρήτης καὶ Πύλου, πρωτίστως τὸ ἀρχεῖον τοῦ Πυλιακοῦ ἀνακτόρου²⁰.

Θὰ μᾶς ἦγε πολὺ μακρὰν ἢ παρακολούθησις πασῶν τῶν σκέψεων τοῦ Νίλσον, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀξιοπρόσεκτοι καὶ βαθεῖαι, ἀφοῦ προέρχονται ἀπὸ τὸν Νίλσον. Ἐς σημειώσωμεν μόνον, ὅτι ὁ λαὸς ἐκεῖνος τῶν Ἀχαιῶν-Ἀρχαδῶν-Μινυῶν, ὅστις ὤρμητο ἀπὸ τὴν Τριφυλίαν, ἢ τουλάχιστον καὶ ἀπὸ τὴν Τριφυλίαν, φαίνεται νὰ εἶχε δαιμονίας ιδιότητος καὶ ἐμπορικῆς καὶ ἀποικιακῆς δραστηριότητος. Ἀνεξαργτήτως τοῦ Νίλσον κατέληξα καὶ ἐγὼ εἰς συμπεράσματα, ὅτι ὁ αὐτὸς λαὸς ἀπόικισε τὰς Δυτικὰς νήσους Ζάκυνθον, Κεφαλληνίαν καὶ Ἰθάκην. Οὐ μόνον ἀρχαιολογικὰ δεδομένα (τάφοι Πυλιακοῦ σχήματος ἐν Κεφαλληνίᾳ)²¹, ἀλλὰ καὶ μυθολογικοὶ δεσμοὶ ὀδηγοῦν πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο. Ὁ Ἀγκαῖος τῆς Κεφαλληνιακῆς Σάμης, Ἀρκείσιος ὁ πατὴρ τοῦ Λαέρτου, αὐτὸς ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τῆς Πηνελόπης εἶναι ἥρωες ἢ θεοὶ καὶ τῆς Ἀρκαδίας. Ἡ Σάμη πρέπει νὰ συνδέεται πρὸς τὸ Σαμικὸν τῆς ἐναντι Τριφυλιακῆς ἀκτῆς. Κατέληξα ὡσαύτως εἰς συμπεράσματα, ὅτι εἰδικοί μετεωρολογικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ ὄροι πρέπει νὰ ἐβοήθησαν τοὺς Πυλίους Μινύας, βοηθουμένους καὶ ἀπὸ τὰ ναυτικά των ἔνστικτα, ὅπως μάθουν νὰ «τέμνουν τὸ πέλαγος μέσον», ὡς βραδύτερον θὰ πράξῃ ὁ Νέστορ ἐπανερχόμενος ἐκ Τροίας. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ναυσίπλοια περιδεῶς κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν ἀνεγνωρίσθη ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ὡς περισσότερον ἐπικίνδυνος ἀπὸ τὴν συντομοτάτην εὐθείαν. Οὕτως οἱ Μυκηναῖοι ναυτικοὶ ἐφθانون ἐκ Κεφαλληνίας εἰς Μεταπόντιον ἢ ἐκ Πύλου εἰς Σικελίαν εἰς διάστημα μικρότερον τῶν δύο εικοσιτετραῶρων. Αἱ πρώιμοι σχέσεις πρὸς τὰς Λιπάρας καὶ εἶτα τὴν Σικελίαν καὶ ἡ ἀφθονία τοῦ ἠλέκτρου κατὰ τὴν Πυλιακὴν περιοχὴν ἀποτελοῦν εὐγλώττους μαρτυρίας²².

Ἀρχίζει τώρα νὰ διαφαίνεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ἡ νέα σύνθεσις τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς δυνάμεως: Εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπῆρχον δύο κρατιαὶ βασίλεια. Τὸ ἐν ἧτο ἡ χερσαία δύναμις, μὲ ἔδραν τὰς Μυκήνας. Τὸ ἐκκληρονόμησεν ἡ Σπάρτη. Τὸ ἕτερον, σχεδὸν ἐξ ἴσου πλούσιον καὶ ἀκμαῖον, εἶναι ἡ θαλασσία δύναμις τῶν Μυκηναίων, ἀποτελουμένη ἀπὸ Ἀρκαδικοὺς Ἀχαιοὺς καὶ Μινύας. Ἀναπτύσσει δαιμονίαν δραστηριότητα, ἀπὸ Σικελίας μέχρι Μ. Ἀσίας,

²⁰) M. Nilsson, The Historical Consequences of the Deciphering of the Mycenaean Script, *Opuscula III*, 489 - 509.

²¹) Τάφοι Πυλιακοῦ σχήματος ἐν Κεφαλληνίᾳ *ΑΕ* 1933, 70 ἐξ.

²²) Marinatos, *La Sicilia e la Grecia nell'età preistorica*, *Κώκαλος V* 1959, 3 ἐξ.

ὁπόθεν, κατὰ τὰς πινακίδας τοῦ ἀνακτόρου, οἱ Πύλιοι κομίζουν (ἴσως ληίζονται) γυναίκας. Ἴσως αὐτοὶ νὰ εἶναι οἱ Ἀχιγιάβα τῶν Χετταϊκῶν ἀρχαίων;

Περί τὸ 1500 οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι εὐρίσκονται ἤδη εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τὴν Μινωικὴν Κρήτην, ὡς ἀποδεικνύει ὁ τάφος Περιστεριᾶς, καὶ περὶ τὸ 1450 εὐρίσκονται ἀσφαλῶς ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Κνωσόν, ὀλίγοι ἢ πολλοί. Περί τὸ 1425 ἐμφανίζονται ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους καὶ εἰς τὴν Κύπρον, ἀμφότεραι δ' αἱ νῆσοι λαμβάνουν ἐξ αὐτῶν νέα ὀνόματα. Εἰς τὸ σεβάσμιον ὄνομα τοῦ Νέστορος ζοῦν ἄπλῶς αἱ ἀναμνήσεις ὄλων αὐτῶν τῶν μεγάλων περιόδων δυνάμεως.

Εἰς τὸ θαλάσσιον τοῦτο στοιχεῖον τῶν Ἀρκαδομινωῶν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ θαλασσία ἡγεμονία τῆς Κρήτης ἐπὶ Μίνωος. Ἦτο ὁ Ἀχαιὸς Μίνως καὶ ἦτο ἡ μόνη φορὰ, καθ' ἣν ἡ Κρήτη εἰς τὴν μακρὰν ἱστορίαν τῆς ἀπέβη θαλάσσιος, καὶ δὴ θρυλικὸς θαλάσσιος λαός.

Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι μὲ τὴν μετανάστευσιν τῶν Νηλειδῶν εἰς τὰς Ἀθήνας μεταφυτεύεται καὶ ἡ κληρονομικότης τῆς θαλασσίας δραστηριότητος. Νηλεΐδαι τρέπουν τοὺς Ἀθηναίους πρὸς τὰ ναυτικά, οἱ ὅποιοι οὕτως ὀδηγοῦνται πρὸς τὴν ἀποικιακὴν πολιτικὴν τῶν ἄλλοτε Μινωῶν ἀπὸ Κύπρου μέχρι Σικελίας. Ἴσως ἀποδειχθῇ μίαν ἡμέραν, ὅτι κληρονομία τῶν Νηλειδῶν εἶναι ἡ γλαυξ ὡς σύμβολον τῆς πόλεως καὶ τῆς θεᾶς, ἡ γλαυξ τῆς ὁποίας χρυσᾶ ἀντίτυπα εὐρέθησαν εἰς τοὺς τάφους τοῦ Κακοβάτου.

Διὰ νὰ τελειώσωμεν μὲ τὴν Κρήτην, ἴσως τὸ μεγαλύτερον ἐπίτευγμα ἦτο ἡ κατάκτησις τῆς Κνωσοῦ καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ στενὴ ἐπαφὴ πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ παράδοσις ἔχει πάντοτε δίκαιον. Τώρα κατανοοῦμεν καλύτερον, διατὶ οἱ Κνώσιοι τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔμμου μετέβαινον δι' ὑποθέσεις των εἰς Πύλον καὶ Πυλογενεᾶς ἀνθρώπους.

Ἀνεγνώσθη ἡ Μυκηναϊκὴ γραφὴ καὶ οἱ εἰδικοὶ μᾶς λέγουν, ὅτι παρέσχε μερικὰ κριτήρια ἐπιτρέποντα νὰ θεωρήσωμεν τὴν διάλεκτον τῶν πινακίδων συγγενῇ πρὸς τὴν Ἀρκαδοκυπριακὴν. Ἐπομένως κατέχομεν βασικὸν ἐπιχείρημα, ὅτι οἱ Ἀρκαδικοὶ Ἀχαιοὶ εὐρίσκοντο εἰς τὴν Κνωσὸν λίαν ἔνωρῖς. Διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εὐλόγος ἀμφιβολία, ὅτι τὸ Μινωικὸν ἀλφάβητον μετεπλάσθη καὶ προσηρομόσθη πρὸς τὴν Ἀχαικὴν διάλεκτον ὑπὸ Κνωσίων γραφῶν καὶ εἰς τὴν Κνωσόν, οὐδαμοῦ δ' ἀλλαχοῦ²³. Ὁ τάφος τῆς Περιστεριᾶς ἀποτελεῖ πάρισον καὶ ἀρραβῶνα τῶν σχέσεων τῶν Ἀρκαδοκυπριωτῶν πρὸς τὴν Κνωσόν, σχέσεων αἵτιτες δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν εἰρηνικαὶ καὶ φιλικαὶ.

²³) Περί τῆς Μυκηναϊκῆς διαλέκτου ὄρα Thumb-Scherrer, Gr. Dial.² II, 1959, σ. 325-26.

Ἐπιθυμῶ νὰ τελειώσω μὲ μίαν ὑστάτην παρατήρησιν, διότι μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τοὺς Ἀραβας τῆς Κρήτης. Τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς νήσου, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὰ γλωσσολογικὰ δεδομένα ἐγκατεστάθησαν οἱ Ἀχαιοί, ἔχει μίαν ὠραίαν καὶ ὑγιεινὴν ἐπαρχίαν πρὸς Νότον, ἣτις λέγεται Ἀμάριον. Τὴν φέρουν εἰς σχέσιν πρὸς τὴν Ἀραβικὴν κατοχὴν τῆς νήσου ἕκ τινος ὑποθετικοῦ Ὁμάρ. Γνωρίζομεν ὁμῶς²⁴, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου συνῆγον κοινοβούλιον εἰς ἓνα κοινὸν τόπον καλούμενον Ἀμάριον. Ὁ Πανσανίας ἀναφέρει, ὅτι ἱερὸν Διὸς Ὁμαγυρίου ἔκειτο παρὰ τὴν θάλασσαν εἰς τὸ Αἴγιον (τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησε τὸ προνόμιον τῆς συνελεύσεως τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλικῆς τῷ 373 π. Χ., πόλεως παναρχαίας καὶ ἀναγοῦσης τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν²⁵. Παραπλεύρως ὑπῆρχεν ἄλλο ἱερὸν Δήμητρος Παναχαίας. Λατρείαν δὲ Διὸς Ἀμαρίου ὡς κάτι πολὺ σπουδαῖον καὶ ἀπαραίτητον, εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰς Ἀχαικάς ἀποικίας τῆς Λύσεως (Κρότων, Σύβαρις, Καυλωνία).

Εἴτε τὸ ἐπίθετον Ἀμάριος συνάπτεται πρὸς τὸ ἡμέρα (ἁμάρα ἐπὶ Λοκρινῆς ἐπιγραφῆς) εἴτε πρὸς τὸ ὁμαγύριος – ὁμήγυρις, γεγονὸς εἶναι ὅτι τὸ Ἀμάριον τῆς Κρήτης πρέπει καὶ τοῦτο νὰ θεωρηθῆ παναρχαία κληρονομία ἕκ τοῦ Ἀχαικοῦ ἐποικισμοῦ τῆς νήσου²⁶. Τμῆμα τουλάχιστον τῆς ἐπαρχίας ἐκφέρεται μέχρι σήμερον κατὰ τρόπον περιέργου, διότι ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν Ἀραβικὴν καὶ μίαν Ἀχαικὴν λέξιν: Νέφς Ἀμάρι. Οἱ γνωρίζοντες τὴν Ἀραβικὴν λέγουσιν, ὅτι Νέφς σημαίνει τι τὸ κατ' ἐξοχὴν, τὸ κεντρικόν, τὴν καρδίαν. Διερωτᾶται τις, μήπως τὸ Ἀραβικὸν ἐδόθη κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Ἄς ἀναγνωρίσωμεν πάντως καὶ εἰς τοὺς Ἀραβας τῆς Κρήτης μίαν μικρὰν εὐγνωμοσύνην, διότι ἡ χιλιετηρὶς τῆς ἐκδιώξεώς των ἕκ τῆς νήσου τοῦ Διὸς μᾶς ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐορτάσωμεν ἐδῶ διεθνῆς ἐπιστημονικὸν Ἀμάριον ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τοῦ Κρητικοῦ Ἀμαρίου Διὸς.

²⁴) Στρωβ. Η 385.

²⁵) Πανσ. 7, 24, 2. Περί Ἑλικῆς *Antiquity* 13 No 3, σ. 186 - 193.

²⁶) Περί Διὸς Ἀμαρίου ὄρα A. B. Cook, *Zeus I*, 16 - 17.